

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI: 7-8-9-10
1989-1990-1991-1992

İstanbul-1995

İSMAİL HAKKI BURSAVİ'YE GÖRE OSMANLI MÜESSESELERİ

Prof. Dr. Ziya KAZICI

Tarihte uzunca bir hükümlanlık dönemi geçirmiş bulunan Osmanlı Devleti, bu durumunu, sağlam temeller üzerine bina edip geliştirdiği müesseselerine borçlu görünmektedir. Gerçekten, kendinden önceki Müslüman devletlerin müesseselerini almakta beis görmeyen ve zaman içinde bunları geliştirip kemale erdiren Osmanlı Devletine bu dinamizmi veren âmil şüphesiz ki müesseselerdir. Özellikle XV. asırdan başlamak üzere peyderpey tekâmül gösteren ve nihayet kemâl mertebesine ulaşan müesseselerin oynadığı rolü "XVI ve XVII. Asırlarda Osmanlılar ve İspanya" adında bir eser yazan Leopold Won Ranke de güzel bir şekilde anlatmaktadır. Ona göre Osmanlı Devletinin kudret kaynağını teşkil eden sebeplerin başında müesseseler gelmektedir.¹

Dönemlerinde, halkın dinî, ilmî, iktisadî, ictimai ve idarî hayatında vazgeçilmez birer unsur olan müesseseleri çeşitli yönlerden sınıflandırmak mümkündür. Bu müesseseler sayesinde devletin askerî ve siyasi şevketi artmış; nizam ve kanunlar tamamlanmış; teşkilât bütün yönleri ile kemâl mertebesine ulaşmıştır.²

Yazımıza başlık olarak seçtiğimiz ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı müesseselerini bir mutasavvıfın, daha doğrusu, Bursa İsmail Hakkı (öl. 1137 h.=1724 m.)'nin kaleminden takib edeceğiz. Gerçi, gerek arşiv vesikaları, gerek kanun-nâme ve gerekse müesseseler hakkında yapılan pek çok müstakil araştırmada bu konuda tafsilatlı bilgiler verilmektedir. Bununla beraber biz, bir mutasavvıfın, bu müesseseleri değişik bir şekilde değerlendireceği anlayışından hareketle bu meseleye eğilmiş bulduk. Gerçekten adı geçen zatın "Tuhfe-i Hassakiye"³ adlı eserini ok-

1 Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Halil Cin, **Osmanlı Toprak Düzeni ve bu Düzenin Bozulması**, Ankara 1978, s. 85.

2 M. Tayyib Gökbilgin, **Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış**, İstanbul 1977, s. 95.

3 Bilindiği kadarı ile bu eserin üç nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri AÜ. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde İ. Saib Sencer 2029 nr. (Müellif hattı olduğu söylenmektedir), biri Süleymaniye Hâlet Efendi nr. 211'de, biri de bizim istifade ettiğimiz Üsküdar Hacı Selim

duktan sonra bu fikrimizde yanılmadığımız ortaya çıktı.

İsmail Hakkı Bursavî'nin, umumiyetle kendi zamanına göre değerlendirdiği Osmanlı müesseselerine, farklı bir bakış açısı getirdiğini belirtmek isteriz. Başlangıçta bir siyaset-nâme havasında görünen ve çeşitli kademelerdeki devlet adamları ile onlara bağlı bulunanların nasıl hareket etmesi gerektiğine temas edilen eserde, âyet ve hadislerin ışığı altında vazifeler tasnif edilmektedir. İsmail Hakkı Bursavî bu eserinde İslâm müesseselerini İslâmın ilk yıllarından alıp kendi zamanına kadar getirmektedir. Özellikle Osmanlı müesseselerine geniş bir yer vermekte ve daha önceki İslâm devletlerinde bulunmayan veya kısa bir tatbikat dönemi geçirmiş olan ve fakat Osmanlılarda uzun süre varlığını devam ettiren müesseselerden söz etmektedir. Teşkilâtlardaki sayı ve vazifeleri mistik bir hava içinde verdikten sonra, onlardan bazı dersler çıkarmaya ve çevresindekilere öğütler vermeye devam etmektedir. Kanaatimizce müellif, müesseselerdeki tarihî kronoloji ve tekamülün ziyade, öğüt alınması bakımından, mevcut durumun anlatılmasını daha çok tercih etmiş görünmektedir.

Bu şekilde kısa bir girişten sonra onun, Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphânesi (Hüdaî) nr. 456'da kayıtlı bulunan Tuhfe-i Hassâkiye adlı eserinde konumuz ile ilgili verdiği bilgiyi, günümüz okuyucusu tarafından daha iyi anlaşılabilmesi için kısmî bir sadeleştirmeye vereceğiz. Bu arada, mevzu ile doğrudan alakalı görünmeyen bazı ifadeleri de buraya almadığımızı belirtmek isteriz.

SULTAN (Hükümdar)

Her devirde, insanların işlerini gören, işleri bir düzene sokan ve insanlar arasındaki anlaşmazlıkları çözen bir kimse olmuştur. Bu, sultan-ı azamdır. "Sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. Haksızlığa uğrayan herkes ona sığınır ve ondan yardım diler." Zillullah (sultan, hükümdar) olan celâleden maksad sırr-ı kutb'dur ki mazhar-ı hakikat-ı ilâhiyedir. Mazlumlar, padişahın adaleti sâyesinde rahat ve huzurlu bir hayat sürerler. Çünkü sultanın dergâhı öyle bir divandır ki "şecere-i a'la" daki sultanlar sultanının (Allah) divanının bir örneğidir. Sultanu's-selâtinin kapısında da *و ما ربك بظلام للعبيد* "Rabbin, kullarına asla zulmedici değildir"⁴

Ağa'daki nüshadır. Sakıb Yıldız, *Exégète Turc İsmail Haqqî Burusavî Sa vie, ses oeuvres et la méthode dans son Tafsir Rûh al-Bayân*, (Sorbonne) Paris 1972, s. 244-245. Hacı Selim Ağa nüshası telif tarihinden 110 sene sonra Seyyid Mehmed b. Osman tarafından 1244 tarihinde istinsah edilmiştir. Rik'a kırması bir hatla yazılan ve 215x165 mm.lik vişne rengi, çerçevesi yaldızlı bir ciltte bulunmaktadır.

⁴ Kur'an: el-Fussilet, 46.

buyrulduğu için zerre kadar bir zulüm söz konusu değildir. Bunun için zulüm olmaması gerekir. Zira, Kur'an'da "اعدلوا هو اقرب للتقوى" "Adaletle hüküm edin ki o, takvaya daha yakındır"⁵ buyrulmaktadır. Gerçekten Padişahların divanında adaletle hükmedilmesi gerekir. Zira onlar, gölge olduklarına göre neyin gölgeleri ise onun aslına benzemeliler. Gerçekten gölge, gölgesi olduğu şeyin benzeridir.

Bundan sonra malum ola ki, müminin, dinin emirlerini yerine getirmesi gerekir. Ancak emân bulunmadıkça ikamet-i din mümkün olmadığından her zaman bir imam (sultan, hükümdar, başkan vs.) in bulunması gerekir. Çünkü büyük bir ordu ile düşmana karşı gelecek ve adalet sancağını kaldırabilecek olan odur. Ancak bundan sonra halk kendi evlerinde huzurlu bir şekilde ve dünya işleri ile meşgul olabilir. Hükümdara itaat vacibtir. Zira hükümdarlık, Allah'ın meşru kıldığı bir şeydir. Bunun için "ona itaat eden kurtulmuş, ona karşı gelen de helak olmuştur" denilmiştir. Keza Allah da Kur'an'da "ياايهاالذين آمنوا اطيعواالله" "Ey iman edenler! Allah'a itaat ediniz..."⁶ demektedir. Yani Allah'a itaat etmek gerekir. Bu da, O'nun emirlerine uymak ve nehiyelerinden kaçmakla olur. Bu emir, bütün insanlardır. Ulu'l-emr'e gelince bunlar hükümdar ile ulemadır. Yukarıdaki emir gereği bunlara da itaat gerekir. Zira sultan, Allah'ın halifesidir. Yani adaleti yerine getirmede Allah'ın nâibidir. Onun için sultanlara "halifetullah fi'l-âlem" de denmiştir. Bunun için bir kimse "Kur'anla bitmeyen iş hükümdarla biter" derse caizdir. Zira, sultanın hükmedici gücü olmazsa şer'i ahkâm tatbik edilemez. Bunun içindir ki ammenin menfaatini görmek gayesiyle hükümdarlar tarafından vekiller tayin edilmişlerdir. Bunlar, (onun adına) halkı muaheze ederler. Bununla beraber şunu da belirtelim ki, insanların muaheze olduğu hususlar, Kur'an'ın emirleridir. İnsanlığın büyük bir kısmı, kendi rıza ve ihtiyarları ile Kur'anın emirlerini yerine getirip hizmet etmez. Bunlara karşı zor kullanmak gerekir: Nitekim namaz kılmayanlar ve meyhane meyhane dolaşan kimselere karşı zecrî tedbirlere baş vurmak gerekir. Böylece bunlar, doğru yola gelmiş olurlar. Fısk ve fücürda devam etmezler. Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde "بعثت بالسيف" "Ben kılıçla gönderildim" Bu kılıç, Hz. Peygamber'den Hz. Ömer'e, ondan da diğer halifelere intikal etmiştir. Bu anlamda "hükümdarlar (melikler) verese-i Resûldur" denilmektedir. Kılıçlardan biri de fitne ve fesad kılıcıdır ki Hz. Osman olayından kalmaz. Onun içindir ki yeryüzünde insanlar, kıyamete kadar birbirleriyle uğraşır, didişir ve harp ederler. Kemiklerini kırmak ve diri diri etini kesmek olmadıkça, siyaset (idam cezası)

5 Kur'an: el-Maide, 8.

6 Kur'an: en-Nisa, 59.

meşrudur. Günümüzde pek tatbik edilmediğinden, cahiller, bunun manasını bilmezler. Herkes müsamahalı davranır. Meşhur darb-ı meseldir "Beni sokmayan yılan bin yaşasın." Halbuki bunlardan birinin yolda ötü kesilse ve elinden malı alınsa o kişi bunu alanı derhal öldürmekle kalmaz, elinden gelse onun kemiklerini de kırar. Ey mü'min! madem ki durum böyledir o halde başkasına yapılan zarar ve zulme karşı sen nasıl ses çıkarmazsın? Bu ne biçim adalet anlayışıdır. Kâfire bile âdil denildi. Nitekim bir hadisinde Hz. Peygamber *ولدت في زمن الملك العادل* "Ben, âdil bir melik zamanında doğdum." Gerçekte adalet mü'minin sıfatıdır. Öyleyse suçlulara ceza vermektan çekinmeyelim. Çünkü ahir zaman halkı, bütünüyle kılıca muhtaçtır. (Suç işleyenlere karşı ceza vermek) Bu öyle bir asırdır ki ulema ve meşayih muameleci, başkaları da haramî (eşkiya, yol kesen vs.) oldular. Şu halde biz, Allah ve Resulünden daha mı merhametliyiz ki onlar bir takım sınırlar koydular da bunları tecavüz edenleri terbiye için cezalandırdılar? Gerçek dünya nizamının teessüsü, buna bağlıdır. Gâfil ve hilye-i marifetten âtil olan ve kendi nefesine zulm ettiği gibi başkasına da haksızlık yapmaktan çekinmeyen kimseyi cezalandırmamak da, aynı şekilde zulümdür.

كلكم راع وكلكم مسؤول عن رعيته "Hepiniz çobansınız ve göttüğünüzden sorumlusunuz..." hadis-i şerifi mucibince herkes idaresi altında bulunanlardan sorumludur. Halkın tamamı da padişahın idaresi altındadır. Memlekette bu kadar insana karşı yalnız başına padişah nasıl sorumlu tutulur? diye sorulabilir. Bunun cevabı açıktır. Hz. Peygamber, Muaz b. Cebel ile Ebû Mûsa el-Eş'ariyi, dini öğretmek üzere Yemen'e halife (vali) tayin etmişti. Hz. Ömer (RA)'i de Medine çarşısı için "**Muhtesib**" tayin etti. Bundan başka bizzat kendileri de insanların durumunu devamlı olarak araştırmaktan geri kalmıyorlardı. Padişahlara gelince, onlar da her yere vekiller tayin ederler. O, bu tayinde, insanların en iyilerini bulup göndermekle mükelleftir. Zira "kurdu koyuna çoban tutan mutlaka zulm etmiştir" denilmektedir. Böylece o koyuna zulm eder. Nitekim hadiste;

من قلد انسانا عملا و في رعيته من هو اولي منه فقد خان الله و رسوله و جماعته المؤمنين

"Tebeasından daha iyileri varken, başkasını vekil eden kimse, Allah'a, Peygamber'ine ve mü'minler cemaatına hıyanet etmiştir" denilmektedir. Çünkü bütün emir ve vazifeler birer emanettir. İdareci sınıfın da en emin kimseler olması gerekir. Onların din ve dünya ile ilgili yolsuzlukları kendilerinin sultan tarafından te'dib edilmelerini gerektirir. Osmanlı tarihlerinde belirtildiğine göre, Bursa'yı payitaht olarak kullanan Birinci Murad zamanında, burada içki ve rüşvetin adı bile anılmazdı. Bütün bunlar, ondan sonra ortaya çıktı. Onun güzel âdetlerinden biri de

bir yere bir vali tayin ettiği zaman, bölge halkından, onun hüsn-i idaresi hakkında bilgi gelirse onu yerinde bırakır, aksi takdirde valiyi vazifeden alırdı. Durumuna göre gereken ceza verilirdi. Bu da başkalarının ona bakıp aynı şeyi yapmamalarına sebep olurdu. Çünkü insan, tuzakta buğday tanesini gördüğü için onu almak hırsından tuzağa düşen bir kuştan daha akıllıdır. Bu kuşlardan biri tuzakta bir başka kuşu görünce, artık ona yaklaşmaz. Kendisi hakkında iyilik ve kötülüğü bir kuştan daha iyi bilen insanın, başkasının düştüğü hataya düşmemesi gerekir.

Sultan'ın emrine itaat eden vacibin karşılığı olan sevabı kazanır, demişlerdir. Çünkü, Allah-u Teala "taatta onu kendi menzilesine tenzil etti." Bununla beraber Resûlda tekrar olunduğu gibi و اطيعوا اولى الامر

diye itaat lafzı tekrar edilmedi. Çünkü Resûl hilâfet-i hakikiye makamındadır. Bu sebepten onun için müstakil bir hüküm vardır. Bu yüzden onun emir ve nehiyleri de Allah'ın emir ve nehiyleri gibidir. Amma sultanın hükmü, peygamberin hükmüne bağlıdır. Ulu'l-emre itaat vacib olduğundan onun emirlerini yerine getirmek de vaciptir. Amma günah ve kötülükte durum böyle değildir. Nitekim hadiste لا طاعة لمخلوق في معصية الخالق

"Allah'a isyan olacağı yerde kula itaat yoktur" denilmektedir. Keza Kur'an'da و ان جاهداك على ان تشرك بي ما ليس لك به علم فلا تطعهما "Biz insana ebeveynine iyi muamele etmesini tavsiye ettik. Eğer onlar bilmediğin bir şeyi, bana şirk koşman için uğraşırlarsa onlara itaat etme."⁷ Demek oluyor ki şirk koşma gibi konularda ebeyn veya onların durumunda olanlara itaat yasaklanmıştır. Ancak ölüm veya el kol kesme gibi bir tehditle karşılaşmak müstesnadır ki, bu durum ve konu ile ilgili olay bilinmektedir. Şayet kalbinde tam bir iman varsa bu durumda o mecbur olmuştur. Bununla beraber sabr edip öldürülürse şehid olur. Nitekim Haccac-ı Zâlim zamanında birçok kimse kurtulmak için onun fikir ve görüşlerini tasdik etti, bir kısmı da kendi görüşlerinde direnerek ona muhalefet etti.

Şimdiye kadar söylenenlerden anlaşılacağı gibi, Fatih Sultan Mehmed Han zamanında, ulemanın ittifakı ile kabul edilen mübarek gecelerdeki nafil namazlara devam etmek gerektir. Zira bu, sultanın hükmüdür ve onun emrine uygundur. Bu konuda dedi-kodu yapmak cehaletten başka bir şey değildir. Çünkü hadiste لا تجتمع امتي على الضلالة "Ümmetim dalalet (sapıklık) üzerinde birleşmez" buyrulmaktadır. Gerçekten Fatih Sultan Mehmed Han hazretlerinin meclisinde Ak Şemseddin, Molla Hüsrev ve diğer ulema ile meşayih bulunuyordu. Adı geçen namaz, hâlen bazı yerlerde edâ olunmaktadır. Bu konu ile ilgili bilgi ve açıklamalar başka eserlerimizde verilmiştir.

⁷ Kur'an, el-Ankebut, 8.

Sultanın az bir ameli (ibadeti ve çalışması), zâhidin çok olan amelin-den daha efdaldır. Çünkü zâhid, sâdece kendi menfaati için, sultan ise bütün insanların menfaati için çalışır. Bu bakımdan ikincisi (sultan) birincisinden daha hayırlıdır. Sultanın varlığına bağlı olarak ortaya çıkan maslahat daha çoktur. Demek oluyor ki, onun yokluğunun meydana getireceği fenalık (mefsedet) daha fazladır. Bazı kimseler bu konuda ağızlarına geleni söylerler. Böylelerini red için hadiste ;

لا تسبوا السلطان فإنه نفي الله في أرضه

"Sultana sövmeyiniz, zira o, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir" denilmektedir. Sultana sövmek, onun hakkında dedikodu yapmak nankörlüktür. Nitekim ulu bir ağacın gölgesinde istirahat edip dinlenen bir kimsenin kalktıktan sonra o ağacın dal ve budaklarını kesmesi nasıl büyük bir nankörlük ise, sultana küfr etmek de öyledir. Bütün bunlara rağmen kendisi hakkında konuşuluyor diye sultanın küsmemesi gerekir. Çünkü hiç kimse, düşmanlarının dilinden ve onların dedikodusundan kurtulamamıştır. Öyleki peygamberler bile bu şekildeki konuşma ve hakaretlere maruz kalmışlardır. Hatta, Allah için bile pek çok şey söylenmektedir. O'na şirk koşuldu, evlad isnad edildi, ölümden sonra diriltme gücünün olmadığından bahsedildi. Bu şekildeki iftiraları daha da çoğaltabiliriz.

VEZİR-İ A'ZAM

Allah Teala, Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın duası hakkında:

واجعل لي وزيراً من اهلي هرون اخي اشدد به ازري و اشركه في امري

"Ailemden kardeşim Harun'u bana vezir kıl. Onunla arkamı kuvvetlendir ve onu işlerimde bana ortak (yardımcı) kıl"⁸ diye buyurmaktadır. Görüldüğü gibi Hz. Musa, Allah'tan, büyük kardeşi Harun'u kendisine vezir kılmasını istemektedir. Çünkü onunla kuvvet bulacaktır.

Bundan sonra artık şunu söyleyebiliriz ki "vezir" vizir kökündendir. Fısk vezni üzeredir. Bu mâna ile ağırlık anlamını taşır. Çünkü vezir, padişahın yükünü taşır. Yük ise büyük ve ağır bir emanettir. Vezir kelimesi "vezr"den de olabilir. Bu durumda melce' ve sığınak manasındadır. Çünkü padişah, memleket işlerinde bir yerde vezire sığınır. Vezir de görüşleri ile ona yardımda bulunur. Devlet ve memleket işlerinde padişaha yardımcı olacağı için vezirin akıllı ve zeki olması gerekir. Nitekim bir hadis-i şerifte" Allah bir padişaha hayır dilediği zaman ona hayırlı bir vezir verir" buyrulmaktadır.

8 Kur'an, Taha, 30.

Müslümanlar, yaptıkları iyi işler karşılığında sevab kazanırlar. Ancak Allah rızası için padişaha doğru olan şeylerde yardım eden ve ona itaat eden vezirin sevabı daha büyüktür. Çünkü o, bazan insanlığın kurtuluşuna sebep olur. Nitekim şöyle bir şey anlatılır: Çelebi Sultan Mehmed, bazı kimseleri öldürtmek üzere bir gece bir odada hapsedirmişti. Akıllı ve zeki veziri hapsedilenlere şöyle bir tenbihte bulundu: "Yarın ölüm için meydana çıkarıldığınızda hep bir ağızdan koyun gibi meleyiniz." O sabah darağacı yerine gelince vezirin telkin ettiği gibi koyun gibi meleştiler. Padişah, bu nedir diye vezire sorunca vezir "Padişahım bunlar kurban olmaya gelmişlerdir. Onun için meleşiyorlar dedi. Bu söz padişaha tesir ettiği için tamamının günahlarını bağışlayıp onları ölümden kurtardı. İşte salih ve iyi bir vezirin telkiniyle bu kadar tutuklu kurtulmuş oldu. Bu durumdan, hapsedilmiş olan bu kimselerin katl olunacak kadar suç işlemedikleri anlaşılmaktadır. Aksi takdirde vezir bunları kurtarmaya çalışmazdı. Her günahkâr ve her suçlu ölüm cezasına çarptırılacak kadar mücrim değildir. Şayet herkese böyle bir ceza verilecek olursa o zaman şefaata kapısının kapanması gerekir. Bir hadiste

شفاعتي لاهل الكبائر من امتي

"Şefaetim, ümmetimden kebire işleyenleredir" denilmektedir. Kebire ise hakkında büyük bir cezanın öngörüldüğü suçtur. Adam öldürmek, anaya babaya karşı gelmek gibi şeylerdir. Burada şunu da belirtelim ki peygamberin şefaata ettiği şeye başkalarının da şefaata etmesi mekârîmi ahlaktandır.

Mehdi-i muntazar (beklenen Mehdi) geldiği zaman kendisine yedi vezir yardımcı olacaktır. Bunlar ashab-ı kehtir. Bu yedi vezirden herbiri vezirlik bilgisinin bir şubesinde mahirdir. Osmanlı Devletinin "kubbe vezirleri" dedikleri yedi vezir⁹ vardır ki bunlardan örnek alınmadır. Bundan da anlaşılacağı üzere devlete yardımcı olacak kimselerin akıllı ve zeki alimlerden seçilmesi gerekir. Bir hadistê de şöyle buyrulmaktadır:

ان لي وزيرين في الارض ابابكر و عمر و وزيرين في السماء جبرائيل و ميكايل

Benim, yeryüzünde Ebubekir ve Ömer adında iki vezirim, gökyüzünde de Cebrail ve Mikâil adında iki vezirim vardır.

İnsanın vücudu öyle bir evdir ki nefis, akıl, ruh ve kalbi ihtiva etmektedir. Bunlar dört temeldirler. Ka'be'nin dört erkânı Ka'be'ye göre ne iseler bunlar da kutba göre öyledirler. İki vezir daha vardır ki bunlara "İmaman" denir. Bunlardan biri kutbun sağında biri de solundadır. Kut-

9 Kubbe vezirlerinin sayısında zaman içinde farklılıklar olmuştur.

bun intikalinde, soldaki kaymakam-ı kutb olur. Hz. Ebubekir gibi. Mekke'de iken Peygamberin yemini (sağı) idi. Hicretten sonra solu oldu, onun için herkesten evvel hilafete geçti.

Saray halkı, vezir-i a'zamın mutlak vekil olduğunu bilir. Bu vekâlete her şey dahildir. Ancak padişahın haremi bu hükmün dışındadır. Bu konu daha önce belirtildiği gibi vezir hareme müdahaleye kalksa bu geçersiz bir davranıştır. Vezir-i a'zam, padişahın sağ tarafıdır. Onun için padişahın sağında durur. Merasimlerde sağda yürür. Bu sırra vâkıf olmayan kimse şeyhülislâmı sağda görür.

MÜFTİ'L-ENAM (ŞEYHÜLİSLÂM)

İlmin, ilahî bir sıfat olduğu bilinmektedir. Ulema-i billah olanlara "ârif" dediler. Bu ibâreler iki kelimeyi birbirinden ayırmak içindir. Ehl-i rüsûm, ulema ünvanı ile şöhret buldu. Berikiler ise ârifler denilmek suretiyle tanındılar.

İlim de iki kısımdır. Bunlardan biri ilm-i dirasat'tır. ulema-ı rusûm birbirlerinden istifade etmek suretiyle onu elde ederler. Ayın güneşin ışığından istifade ettiği gibi. Biri de ilm-i veraset'tir. Hakikat alimleri onu bizzat Haktan alırlar. Güneşin kendi ışığından istifade ettiği gibi. Güneşin ışığı diğer yıldızların ışığına göre zât ve asıldır. Bu bakımdan güneş ışığındaki fazlalık veya azlık onun parlaklığına bir zarar vermez. Halbuki ay böyle değildir. Bunun için ulema-ı rüsûm, değişikliklerden kurtulamaz.

İlim, hayat ve diğer sıfatlardan daha efdal olduğuna ve hayat her şeyin başlangıcı ve herşeyden önde ise de gene de sultanın müftisi sadece "alîm" sıfatına mazhardır. Bu da Esmâ-ı Hüsnadan sadece bir isimdir.

و شغلی bile bu ismin zahirine taalluk eder ki olaylara bağlı olan mesele ve fetvalardır. Böyleyken yine tam bir ihtimam gerekir. Çünkü yazılan her fetva, Hz. Peygambere arz olunur. Zira şeriatta gerçek hakim ve müftü odur. Nitekim Kur'anda "senden fetva isterler" denilmektedir. O da Hak'ta fani olmakla gerçek müfti ve hakim Allah'tır. Nitekim yine Kur'an'da "De ki Allah size fetva verecektir" denilmektedir. Hz. Peygambere arz olunan ve Allah'ın kendisine muttali olduğu bir meselede yanlış yapmak ve doğrudan ayrılmak caiz değildir.

Kişi, bilmediğini sormaktan utanmamalıdır. Her kim olursa ona sormalıdır. Öğretmen kişi daima öğretilenden daha üstündür. Nitekim İmam Azam Ebû Hanife hazretleri bir sofiden bir meseleyi öğrenmişti. O sofinin meclise her gelişinde İmam Azam onun için ayağa kalkardı. Hat-

ta öyle ki babasından daha çok ona hürmet ederdi. Basit bir ilmin bu kadar önemi olursa hakikat ve marifetle ilgili ilmin ne kadar önemi olmalıdır? Şeyh, sultan isminin bătınına mazhardır. Öğretmen zahir müftüsü gibidir. Öğrettiği şey sadece zahirle ilgilidir. Şeyhe gelince o ahlâk, nef ve irade üzerinde eğitim yaptırır, terbiye ve irşad eder. Bu ikisi de gereklidir. Zira ilkinde göre "ilim her erkek ve kadına farzdır" denilmiştir. Bundan murad ilmihal bilgisidir. Bu ilim sağlam olmadıkça Allah'a giden doğru yol bulunmaz. İkinciye gelince bunun hakkında Kur'anda *ويزكهم* "onları tezkiye eder" buyrulmuştur. Hadiste de;

"Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanın denilmiştir." Sultan I. Ahmed'den önce padişahlardan hiç birisi, meşâyih ile ciddî bir sohbet toplantısında bulunmamıştır. Adı geçen sultan Üsküdar'da ikamet eden Şeyh Mahmud Hüdâî ile sohbe devam edip din ve dünya hakkında pek çok istifade etmiştir. Öyle ki devletle ilgili bir meselede şüpheye düşünce "Varalım hazret-i Pîr'e danışalım." dermiş. Sultan Ahmed İstanbul'da adına izafe edilen câmii bina edince teberrüken adı geçen şeyhe va'z ve nasihat etmekle emreder, şeyh de nasihatları esnasında şu beyti okur:

Ka'be bünyâd-ı Halîl-i Âzerest
Dil, nazargâh-ı Celîl-i ekberest.

Şu zamana gelinceye kadar meşayihî inkâr eden bir padişah gelmemiştir. Zira, saltanatın kuruluşu evliya ile dir. (Zira asl-ı vad'-ı saltanat evliya üzerindedir) Bu zamana kadar hiç bir padişah hâl ehliinden uzak olmamıştır. Diyelim ki onlardan uzaklaştı ve onlardan hali oldu, bu sefer ervah-ı mukaddeseye teveccüh ve bu vesile ile onların imdadı kâfi gelir. Nitekim Yavuz Sultan Selim'e "Hatmu'l-evliyanın" ruhaniyeti önder olup onu Mısır'a cezbetmiş ve oranın feth edilmesine sebep olmuştur. Bizim asrımızdaki padişahlara tabi vezir ve ulemanın çoğundan can (ruh) gitmiş, sadece beden kalmıştır. Zaman bozulup güzellik çirkinliğe dönmüştür. Bu meseleyi genişçe anlatmaya gerek yok. Çünkü meşayihin düşmanları pek çoğalmıştır.

İlmi olmayan âbidin, değirmen merkebi gibi olduğu söylenir. Zira onun ulaşacağı bir yeri ve mesafesi yoktur. Nereden başlarsa tekrar oraya döner. Katedilecek bir mesafe olmayınca menzile ulaşılmaz. Bunun için "iki günü eşit olan aldanmıştır" denilmiştir. Kovulmuşların reisi şeytan aleyhi'l-la'ne birgün cahil bir zâhide gelir ve onu küfre sokmak için "Allah yer ve gökleri bir cevizin kabuğuna sığdırabilir mi?" diye sormuş. Cahil zâhid, koca dünyayı düşünerek bunu imkânsız görmüş, sonra şeytan bir âlime gidip ona da aynı soruyu sorunca âlim hiç tereddüt etmeden elbette yapabilir diye cevap vermiş. Cahil kendi bilgisizliği içinde

iman ile küfrü karıştırır. Aklına ne gelirse bilgisizliğinden dolayı onu söyler. Cehâleti kendisine yetmiyormuş gibi başkasına da iyilik yapayım derken onları da dalalete sokar.

RUMELİ KADIASKERİ

Kaza, hüküm, fâsl ve benzeri sözler Kur'andan alınmadır. Nitekim

ان ربك يقضى بينهم يوم القيمة فيما كانوا فيه يختلفون

"Rabbin, kıyamet günü ihtilaf ettikleri hususta aralarında hükmedecektir."¹⁰ Bununla beraber bu neviden isimler Esmâ-i Hüsnâ'ya idhal edilmedi. Rumeli Anadolu'dan daha üstün olduğundan Divan'da Rumeli kadısı padişahın sağında oturur. Başkent olan İstanbul'da kibleye dönülse Rumeli sağda kalır. Diğer kadınlara nisbetle Rumeli kadısının ismi, esmâ-i külliyyedendir. Bununla beraber mutlak vekilin esmâ-i külliyyesinden bir ism-i mahsustur. Zira vekil olan kimse hükümetin kaza işlerine de vekildir. O halde Rumeli kadıaskeri vekilin vekilidir. Bilvasıta vekil-i sultan-ı azamdır. Demek oluyor ki müftî (şeyhülislâm) padişahın âlim ismine, ve kadıasker, hâkim ismine mazharıdır. Aralarında genel ve özel farklar vardır. Çünkü her âlim olan hâkim olamaz. Ama her hâkim âlim olur.

Kadıasker, kelimesindeki asker kısmının bulunmasının sebebi şehirlerdeki kadıdan ayırmak içindir. Zira kadıasker vekil-i mutlak (sadrâzam)a bağlı, şehir kadınları da kadıaskere bağlıdırlar. Gerçekte mevalî ve kadı birbirlerinden farklı isimler değillerdir.

İmam Azam'dan rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Kadı (hâkim) olan kimse okyanustaki bir insan gibidir. O çok güzel yüzmesini bilmelidir. Ancak öyle kurtulabilir."

ANADOLU KADIASKERİ

Bu kadıasker, vekil-i mutlakın sol tarafına bakar. Burası Anadolu'dur. Bu bakımdan kadıaskerler ikidir. Amma her beldeye bir kadı tayin edilmiştir. Bunlar naiblerdir. Demek oluyor ki kadıaskerler asıl, diğerleri de naiblerdir.

Rumeli mi yoksa Anadolu mu daha efdaldır diye sorulsa cevaben denir ki aslında bunların ikisi de bilâd-ı rumdur. Erzurum ve Maraş'a kadıdır. Burada şunu da belirtelim ki Sultan Rumeli'de olduğu zaman

¹⁰ Kur'an, Yunus 93; el-Câsiye 17.

hüküm Rumeli kadıaskerinin, Anadolu'da olduğu zaman Anadolu kadıaskerininidir. Bunlar birbirlerine karışmazlar.

Erbabınca bilinen bir gerçek te şudur: Gâlip ve ekseriyete göre hüküm verildiğinde Rum(eli) "mazhar-ı cemal", Anadolu "mazhar-ı celâl" ve Arabistan "mazhar-ı kemâldır." "Hükm-ı cemal ikrar ve eser-i celâl onunladır." Bunun içindir ki Anadolu'da inkâr ehli çöktür. Bu zamanda onlardan Rumeline de gelenler olmuş ve bu Rumeline de bulaşmıştır.

Askerin iki kısım olması iki kanada işarettir. Demek ki saltanat bir kuş gibidir. Rumeli ve Anadolu onun iki kanadı ve kuvvetidir. Nitekim kuvvet, Kur'an'da kanatla izah edilmiştir.

Alem, sancak dedikleri şeydir. Şan ve şerefin yükselmesine işaret eder. Görünüşte müslüman askerlere, hakikatte ve mânevî dünyada melekler zümresine gölgedir. Sultanın adalet ve insafının bir işaretidir. Büyük liva (bayrak)'nın bir tane olması padişahın birliğine delâlet eder.

RUMELİ EMİRÜ'L-ÜMERASI (BEYLERBEYİ)

Daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı Devleti'nde yedi kubbe veziri bulunmaktadır ki bunlar, beklenen Mehdi'nin yedi veziri olan ashab-ı kehf'e karşılıktır. Rumeli, Sultanın (paytahtın) sağında ve askeri de sağ kol olduğundan o bölgeye beylerbeyi tayin edildi. Bunun için ona "mukayyed vekil" dediler. Bu emir, Rumeli kadıaskeri mukabelesindedir. Rumelinin bütün kadıları Rumeli kadıaskerine bağlı oldukları gibi, beyleri de Rumeli beylerbeyine tabidirler. Kadı olmayan yerde emir olmaz. İlimin olmadığı yerde halk cehaletle idare edilmez. Gerçekten aslu'l-usul padişaktır. Hükmü, ilim ve marifete dayanır. Diğerleri de onu örnek alırlar. Mağrip'te bir muhtesib vardı, gece gündüz şehri dolaşır. Akşam olunca evine gelir, alimleri toplar şeriat ve siyasetle ilgili yaptığı herşeyi onlara sorardı.

Âlem-i ecdamda melikü'l-mülûk ve emiru'l-ümera olduğu gibi âlem-i ervahta da vardır ki bu ruhu'l-kudstur.

Ey ârif! Şimdiye kadar söylenenden şunu anlamaman gerekir ki, dünya işlerinin yürümesi için padişahlara, vezirlere, kethüdalara vesair vâsitalara ihtiyaç vardır. gerçi din ve ahiret için de bazı vâsitalara ihtiyaç olduğunu bilmelisin. Nitekim enbiya ve evliya hakkında, halkın kendilerinden bu yolda istifade etmeleri için yaratılmışlardır denilmiştir.

ANADOLU EMİRÜ'L-ÜMERASI (BEYLERBEYİ)

Bu beylerbeyi, Anadolu kadıaskeri gibidir. Çünkü Anadolu'daki bey-

er bunun idaresi altındadır. Sol taraf askerinin de komutanı durumundadır. Buna da "mukayyed vekil" denir. Rumeli beylerbeyi "cemal" ismine, Anadolu Beylerbeyi de "celal" ismine mazhardırlar. Bunlardan biri sağda diğeri de soldadır.

YENİÇERİ AĞASI

Hacıbektaş ocağının köçeği
Bahçe-i saltanatın hoş çiçeği

Yeniçeri ağası, mutlak vekilin "celil" ismine mazhardır. Bu ismin hükmü, onun vücudunda galiptir. Memleketi ilgilendiren ceza ve te'dibât onun vâsıtasiyle olmaktadır. Başka bir ifadeyle bütün bunlardan o sorumludur. Böylece yeniçeri ocağı, devletin bekası ve kuvvetlenmesi için gereklidir. Bunu açıklamaya gerek yoktur. Nitekim Hz. Peygamber de atmakla (silah atmak) vazifelendirilmişti. Çünkü tebşir, endaz üzerine kaimdir. (Dinî irşad kuvvetli olmaya bağlıdır) İnsan, başlangıçta zorla (istemiyerek) bazı şeyleri yapar, daha sonra artık kendiliğinden doğru yola gelebilir. Ama bunun meydana gelmesi için çok zaman ister. Müslüman padişahlardan biri olan Ebû Nasr Ahmed için henüz şehzadelğinde bir öğretmen tutulmuştu. Öğretmen iyi okusun ve yazsın diye kendisini epey döverdi. Buna tahammül edemeyen şehzade "birgün padişah olursam ben de bu hocaya gösteririm" diye düşünürdü. Allah'ın izniyle birgün padişah oldu. Ve derhal hocasının huzura getirilmesini emr etti. Hocaya durum bildirilince kalkıp huzura gitmek için yola koyuldu. Yolda birkaç ayva aldı. Padişahın huzuruna girince meyveleri ortaya koydu. Padişah bunların ne olduğunu sorunca o da "sultanım bunlar, kendisiyle sizi dövdüğüm çubukların meyveleridir. Çubuklar böyle meyve verirse kendisiyle terbiye edilen kimse acaba nasıl olur?" dedi. Bu ifadelere padişahın hoşuna gitti. Ona ikramda bulundu ve el üstünde tuttu.

Yeniçeri ağası için "erkân-ı akvay-ı devlet"tir dememiz şundandır: Erkân dördttür: Bunlar: Yeniçeri, sipahi, topçu ve cebecidir. Bir evin dört duvarından biri eksik olduğu zaman nasıl ki ev tamam sayılmazsa bunlardan biri de noksan olduğu zaman devlet işi tamam olmaz.

Yeniçerilik, Hacı Bektaş-ı Veli'nin bir işaretiyledir. Denebilir ki Osman Gazi'nin saltanata gelmesi de onun işaret ve tayiniyledir.

Zira Osman Gazi, bazı köylerin halkından eziyet gördüğü için şikâyet maksadiyle Hacı Bektaş'a giderken yolda bir evde gecelemeğe gerekti. O gece evde asılı duran bir şey gördü, bunun ne olduğunu sorduğunda kendisine Kur'an'dır diye cevap verildi. Bunun üzerine Osman Gazi bir hânedede Kur'an olur da ona hürmet etmemek olmaz diyerek ayağa kalktı

ve sabaha kadar onun önünde el bağıladı. Sabahleyin yoluna devam ederken elinde bir asaya bez bağlayan ve onu bayrak gibi kullanan bir adam gördü. O adam onu Osman Gaziye vererek mübarek olsun dedi ve oradan kayb oldu. Meğer bu kişi Hacı Bektaş imiş.¹¹

Osman Hân, görünüşte hilâfeti evliya vasıtasıyla buldu. Fakat hakikatta o bunu, Kur'an'a gösterdiği hürmetle elde etti.

ENDERÛN AĞALARI

Reisleri silahtar denilen kimse olan bu zümrenin sayısı 40'tır. Bunlardan eksik ve fazla olmazlar. Bu ağalar ile hükümdar arasında bir vâsıta yoktur. Mühim ervahlar ile Allah arasında bir vâsıta olmadığı gibi. Allah ile bu ruhlar arasına nasıl ki akl-ı evvel ervah giremezse, vezir-i a'zam da bu ağalar ile sultan arasına giremez. "Zira bunların esmâsı zâtiye-i selbiyye ve vüzeranın esması sübûtiyedir. Selb ve tenzih isbattan mukaddemdir. Onun için "subhanellah ve'l-hamdulillah" denir.

Bunlara ağa denilmektedir. Çünkü bunlar emir ve vezirlik pâyesinde değillerdir. Emir ve vezirlik, ağalıktan terakki ettikten sonradır. Nitekim yenîçeri ağası denilmektedir. Çünkü kendisine bağlı olan efradı zabt etmek tuğ ve sancağa bağlı değildir. Bu ocak Hacı Bektaş ocağı olduğu için bu ocağa ağa olmak dervişlere şeyh olmak gibidir. Ancak gelenekler muvacehesinde buna şeyh denmedi. Çünkü şeyh ile mürid arasında örfi ve geleneklere bağlı bir sistem yoktur. Aksine bunlar, cumhura uymamakla meramlarına nail olurlar. Avam nazarında cumhura muhalefet büyük bir hatadır. Amma havasa göre bu doğrudur ve "kuvvetli sevabdan"dır.

DÂRU'S-SAADE AĞASI

Sultanın sarayına "Dâru's-saade" denildi. Çünkü "saadet" yardım ve muavenet manalarına gelir. Pek çok kimseye verilmeyen ve gösterilmeyen yardımlara, burada sultan nail oldu. Aynı şekilde burada sultanata sahib oldu. Buna göre sultan said, onun sarayı da dâru's-saade oldu. Onun yardımlarından istifade eden de müstaid oldu. Bir de sultan saltanat-ı bâtınaya sahipse o zaman Allah'ın rızasına da nail olmuştur demektir. Zira doğrudan "ism-i a'zama" mazhar olmuştur. Buna göre onun Allah'a (Hakk'a) yakınlığı diğer isimlerden daha öndedir.

11 Tarihî kaynaklarda Şeyh Edebaliden bahsedilir. Bu rüyanın da onun evinde görüldüğü anlatılır. Karşılaştırma için bk. Aşıkpaşa-zâde, *Tarih*, İstanbul 1332, s. 6; Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi*, (Nşr. M. Altay Köymen) Ankara 1983, I, 46-47; Solak-zâde Mehmed Hemdemî, *Tarih*, İstanbul 1297, s. 8.

Dâru's-saade ağası olan kimse de, nice zâhir ve bâtın saadetlere mazhardır. Sarayın dışında vezir-i a'zâmın durumu ne ise içerde de onun durumu odur. Bunun için divan sahibidir. İsimlerin derecelenmesinde onun rütbesi "Râzi" ismidir ki "رضى الله عنهم" "Allah onlardan râzı olsun" âyetindeki mefhum budur. Keza bu, يا ايها النفس المطمئنة ارجعى الى ربك راضية مرضية

nassından da anlaşılır. Zira sultanın kendisi peygamber menzilesindedir. Hanımı da, peygamberin hanımları (ezvac-ı tâhirat) menzilesinden nefs-i mutmainneye işaretler. Nefs-i mutmainne ise nefis mertebelerinin en sonudur. Bu da bütün şehvetlerden uzaklaşmakla elde edilir. Şehvetlerin en büyük ve en azgını kadınlarla cinsi münasebette bulunma şehvetidir. Bu şehvet ise adı geçen ağada mevcut değildir. Bu yüzden o, Padişah haremine hizmet etmeye layık görülmüştür. Nefs-i mutmainneye hizmet eden de bu nefsin ehliyesidir. Çünkü Peygambere Ebu Cehil gibileri hizmet edemezler, onlar nefs-i emmâre sahibidirler. Şeyh ve hanımları da sultan ile haremi gibidir. Şeyhin kendisi nefs-i mutmainne ehli olursa, hanımı da hükmen ve hakikaten tâhirat makulesi olur. Sultan, âlemin (idaresindekilerin) babası sayıldığı gibi şeyh de müridlerinin babası sayılır. Bunun için şeyhin haremine taarruz olunmaz, onları nikah da takva mertebesinde caiz olmaz. Şeyhin biri dünyadan göçerse onun hanımını almak tarikat bakımından caiz değildir. Ama kızları böyle değildir. Nitekim Peygamberlerin kızları ümmetine helal kılındı. Sultanın seccadesine basmak şeyhin seccadesine basmak gibidir. Bu da hürmet ve tazim erkânına aykırıdır. Çünkü sultan ve şeyh, vahdet-i vücud suretinde olmakla bazı konularda ortaklık kabul etmezler.

NAKİBU'L-EŞRAF

Sâdat-ı kiram, Zeynelabidin bin Hüseyin b. Ali'den gelmişlerdir. Kerbela olayında Hz. Hüseyin ve diğer akrabası şehadet şerbetini içerken, Zeynelabidin henüz süt emen bir çocuktü. Bazı kadınlar onu Dımaşk-ı Şam'a getirdiler. Onun zürriyeti çoğaldı. Çerakize zamanına gelinceye kadar yeşil sarık sarmak gibi onlara has bir işaret yoktu. Bunların zamanında sarıkların yeşile dönüştüğü görülür. Bir zamanlar, seyyidlikleri ana tarafından olanlar başlarında belli işaret taşırlardı. Sonra bütün seyyidlere has olmak üzere yeşil sarık sardılar. Bu işaret, günümüze kadar devam edegelmektedir. Ana tarafından seyyid olanlarda da şüphe yoktur. Nitekim Hz. Hasan ve Hüseyin'in seyyidlikleri ana tarafından dır. Bundan, başka bir mana çıkarmak isteyen olursa onlar dalalette kalmış olan fırkaların görüşleridir.